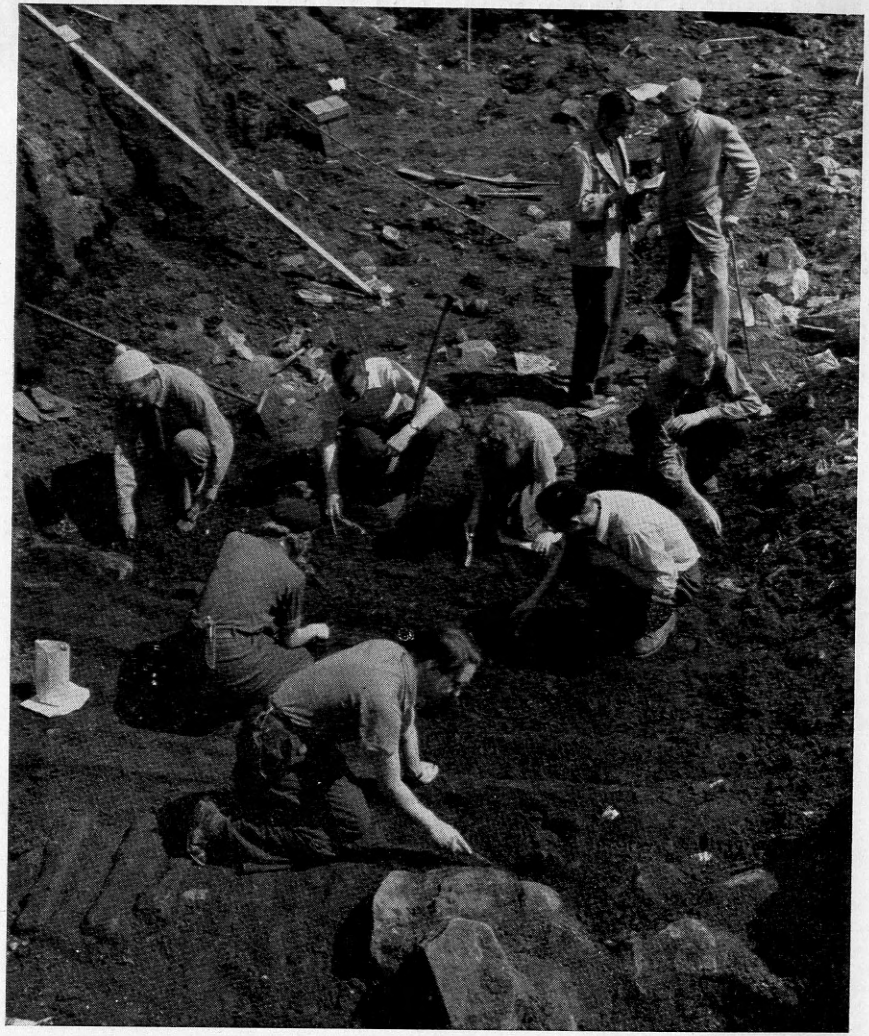

Foto: Rosenberg.

Fig. 1. Stockholms Högskolas arkeologiska seminarium deltog i utgrävningen.

FRÅN PALMESKA TOMTEN

en grundgrävning 1941.

av *Erik B. Lundberg*

Sigtunas »svarta jord», kulturlagren som återspegla den äldsta stadens historia, är en arkeologisk fyndgruva, outsinlig och fylld av hemligheter, som vänta på upptäckt. Varje grundgrävning i staden följs därför med spänning av arkeologen, som härigenom får tillfälle att med grävkniv och såll leta efter lämningar och fynd från vår äldsta medeltidsstad.

För några år sedan brann den s. k. Palmeska gården, som under många år beboddes av den kände sigtunaforskaren Olof Palme, i kv. Koppardosan ned, och frågan om en nybyggnad blev snart aktuell. Våren 1941 voro byggnadsplanerna definitivt utformade. Upsala Sparbank, som inköpt tomten, skulle här uppföra en omkr. 41 m lång och 12 m bred tvåvåningsbyggnad med långsidan längs Storgatan. Den kvarstående grunden till den Palmeska gården skulle bortrivas och grundgrävning utföras till ett djup av minst 2 m på hela det område, som utstakats för nybyggnaden. Detta innebar, att ett stort schakt skulle upptagas i svarta jorden i ett kvarter, där man tid efter annan hittat märkliga fornsaker. Sålunda fann man här för ett trettiotal år sedan en viktdosa av koppar, vilken på grund av en runskrift från 1000-talet låtit mycket tala om sig i den vetenskapliga litteraturen och efter vilken kvarteret för övrigt fått sitt namn. Grävningsarbetet måste tyvärr genomföras med grävmaskin och på kort tid. Därigenom försvårades en mera planmässig undersökning av jordlagren. De fynd och observationer, bl. a. rörande svarta jor-

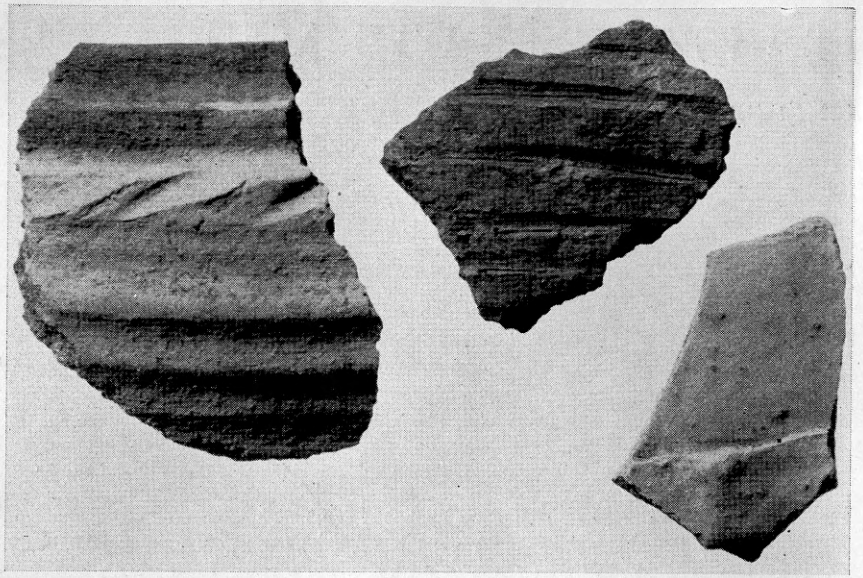

Fig. 2. Krukskärvor från provschaktet $^{1}/_{1}$.

dens utsträckning, som gjordes äro emellertid så betydande, att de förtjäna en närmare redogörelse[1]).

Innan grävmaskinen anlände till arbetsplatsen för att börja sitt snabba arbete upptogs i trädgården, ett 20-tal meter söder om Storgatan, ett provschakt på den plats, där enligt byggnadsritningarna en från husets mitt utgående terrass skulle bli belägen. Här blev det möjligt att göra en noggrann undersökning av de olika jordskikten ända ner till bottenlagret, blåleran. Detta schakt mätte något över 12 kvm, och blåleran anträffades på ett djup av omkring 2 m under markytan.

Lagerföljden var här:

1) mylla 0,8 m utan någon som helst iakttagbar lagerföljd. Den verkade att vara uppgrävd och kringrörd mångfaldiga gånger och innehöll såväl medeltida keramik som skärvor av glasyrgods från nyare tid.

1) Till Upsala Sparbank, som åtog sig att bekosta den arkeologiska undersökningen, och till arbetsledningen för nybygget, vilken visat det största tillmötesgående, ber Sigtuna Fornhem här få framföra ett varmt tack.

2) fetare mylla 0,3 m, med ett stort antal stenar, som möjligen utgjort grund till en byggnad, eftersom även rester av förmultnade plankor och stockar kunde påvisas samt därunder andra byggnadsrester, se nedan.

3) ett 0,1—0,2 m tjockt lager, som huvudsakligen bestod av lera eller starkt lerhaltig mylla med tunna kolränder insprängda här och var. På ett ställe var ytskiktet rödbränt.

4) fyra hårt sammanpressade lager, vartdera 0,10—0,15 cm tjockt, det översta gul lera, det andra brunt och torvartat, det därnäst kommande grått (lera) och det understa brunt och mycket lerhaltigt.

5) en avlagring, sannolikt avsatt i vatten, huvudsakligen träavfall, kvistar, växtdelar, bark, nötskal, djurben, läderbitar m. m. Denna avlagring påträffas över stora delar av det gamla stadsområdet och brukar benämnas halmgyttja.

6) blålera.

På ett djup av c:a 1 m under markytan, i lager 2, påträffades delar av syllarna till tvenne hus, vilkas grundplaner dock icke kunde fastställas på grund av att syllarna fortsatte in i schaktväggen. I syllarna funnos inga tapphål, därför kan det icke vara tal om rester efter s. k. klenhus; åtminstone det ena tycks ha varit knuttimrat. Av detta hus frampreparerades nämligen ett hörn, och där lågo stockarna korsade i rät vinkel med två stenar som stöd under skärningspunkten. Det kunde emellertid icke med bestämdhet avgöras om stockarna lågo löst över varandra eller voro ordentligt sammanfogade. Sannolikheten talar dock för det senare alternativet.

Under husresterna låg en stensättning, som gick ända ned i halm-

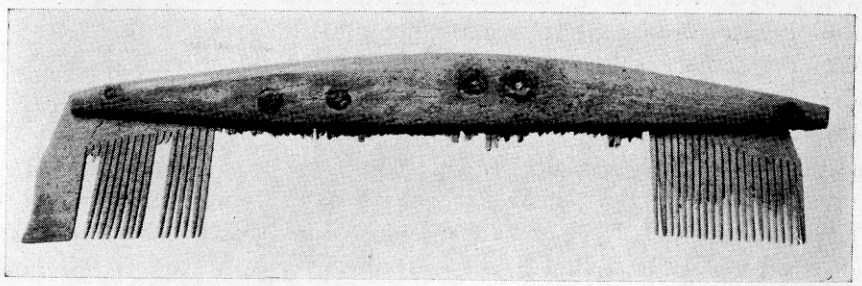

Fig. 5. Kam av älghorn. $^{2}/_{3}$.

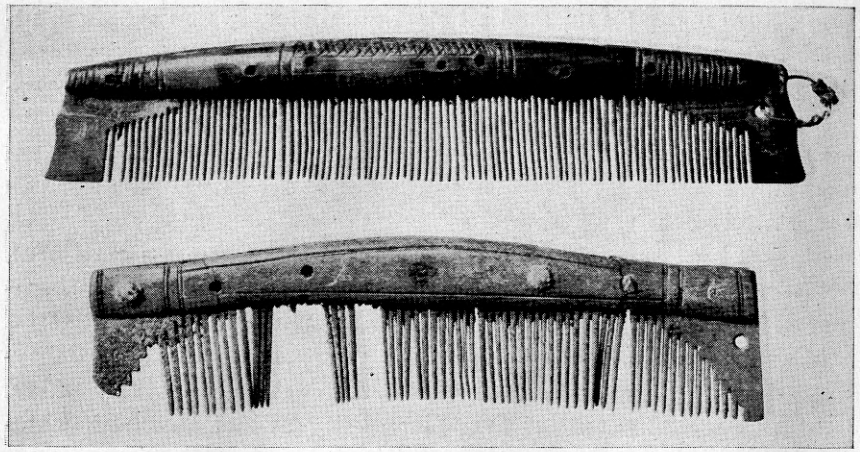

Fig. 4 a och b. Kammar av älghorn. 2/3.

gyttjan. Längs dess kant stodo såväl grova som klena pålar nedslagna i blåleran, troligen för att förhindra förskjutning av stenmassan. Först tolkades denna stenpackning som delar av en strandskoning och en brygga, men det förefaller mera sannolikt, att den utgjort grund för husen, som därigenom skulle komma att ligga på fastare mark. Det hade kanske varit möjligt att vinna full klarhet på denna punkt, om stensättningen hade kunnat framtagas i hela sin utsträckning. Tiden och ekonomien medgav emellertid icke en utvidgning av schaktet.

De lösa fynden voro ej särdeles betydande. I lager 1 påträffades en cirkelrund träskiva med spår av målning, grön bottenfärg och slingor i gult eller guld, sannolikt ett 1500-tals arbete, mönstret kunde tyvärr ej urskiljas, en fragmentarisk dubbelkam av samma typ som fig. 12, en avbruten, grovt tillskuren bennål, två bitar bearbetat älghorn, en liten bit bärnsten och två skifferbrynen. Härjämte tillvaratogs ett 50-tal krukskärvor, varibland många kantstycken och bottenfragment. Huvudmassan av keramiken utgöres av baltiskt-vendiskt svartgods. Skärvorna äro mestadels ornerade med horisontella fåror och enkla våglinjer. Några skärvor äro av mycket grovt och dåligt bränt gods, troligen från kärl av inhemsk tillverkning.

När byggnadslämningarna i lager 2 blottades, hittades i den omgivande jorden följande föremål: 3 hornkammar av samma typ som fig. 12, en rått tillskuren bennål, ett platt med linjer ornerat nålhuvud av ben (bränt), en rund flat pärla av gul glasfluss samt ett 100-tal krukskärvor, varibland det baltisk-vendiska svartgodset dominerar. Några skärvor äro av tjockt gult lergods, andra av tunt stengods av tyskt ursprung. Av det förra slaget är en karakteristisk skärva här avbildad, fig. 2, ett skarpt profilerat kantstycke, ornerat med snedställda intryck, nedanför mynningsranden, och horisontalt löpande åsar. En av stengodsskärvorna har gulgrön glasyr.

Intill det rödbrända lerskiktet (se ovan sid. 27) i lager 3 hittades ett 40-tal svartgodsskärvor och en simpel järnkniv utan skaft.

I lagren mellan husresterna och halmgyttjan tillvaratogs en del ben- och hornföremål samt keramik. Till den förra fyndgruppen höra två enkelkammar av 1000- eller 1100-tals typ och några nålar. Den ena kammaren (fig. 4 b) är ornerad med linjer, som följa för-

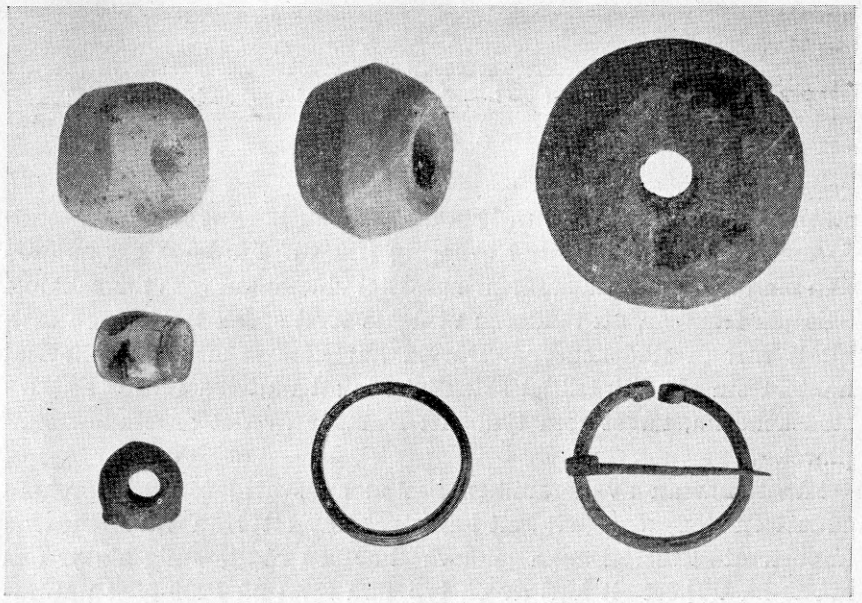

Fig. 5. Ringsölja av brons, fingerring av glas. pärlor och sländtrissor. 1/1.

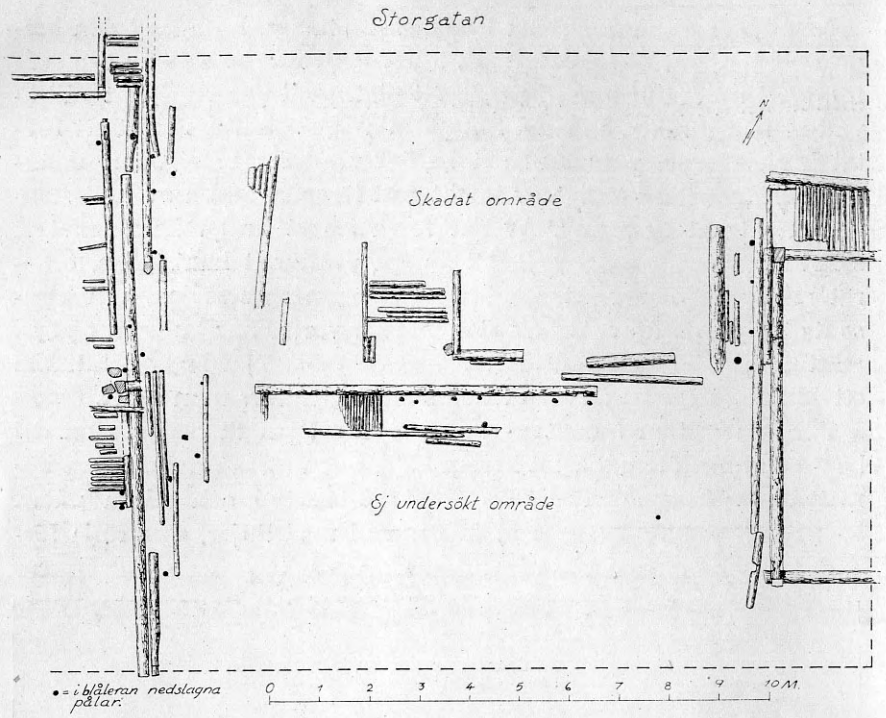

Fig. 6. Stora schaktet.

stärkningsskivornas kontur. Den andra, som har mycket elegant utformade stödskenor, saknar ornering (fig. 3). På båda exemplaren kan man tydligt iakttaga förfaringssättet vid kammarnas tillverkning. Sålunda framgår, att tänderna utsågats först sedan tandskivan fastnitats mellan stödskenorna. Därvid har kammakaren inte kunnat hantera sin såg tillräckligt skickligt för att undvika skåror i själva stödskenorna, något som tydligast framgår av det ornerade exemplaret.

Huvudmassan av keramiken bestod av svartgods. Det förekom endast en stengodsskärva, ett kantstycke av ett från Rhenländerna importerat krus. Denna skärva har en rödflammig glasyr och måste ha tillhört ett kärl av en typ som först på 1200-talet uppträder i vårt land[2]). Skärvan bör emellertid icke tillmätas någon av-

Fig. 7. Gångbro av lagt rundvirke.

görande betydelse som dateringsobjekt. Det kan mycket väl tänkas, att den genom någon grävning i förgången tid hamnat på det djup där den anträffades. De ovan nämnda kammarna visa klart, att lagren närmast halmgyttjan måste ha bildats senast under 1100-talet.

I halmgyttjan hittades en så gott som oskadad enkelkam av horn med upphängningsring av brons (fig. 4 a). De halvrunda stödskenorna äro ornerade med ett lineärt mönster nära besläktat med orneringen på en del långkammar från Birka[3]). Den torde ha tappats och inbäddats i halmgyttjan under 1000-talets förra del.

De övriga fynden från halmgyttjan voro: ett stycke av en tunn blyplåt med inristat rombmönster, en halv glaspärla med silverfolie, en liten flat pärla av blått glas, en bit gult, ogenomskinligt glas, en slät fingerring av mörkt purpurviolett glas (fig. 5), ett litet beslag av brons, fyra enkla bennålar med genomborrade huvuden, en kniv

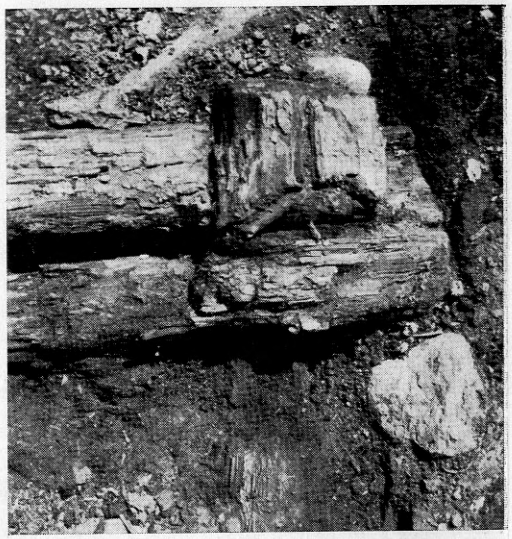

Fig. 8. Det stora, knuttimrade husets sydvästra knut, starkt skadad, båda bottenstockarna i det läge de påträffades.

med träskaft och mycket slitet blad, fig. 10 B, några tillskurna trä-bitar och ett stycke av en tuskaftad vävnad. Dessutom förekommo djurben i stor mängd.

Det stora schaktet längs Storgatan upptogs, som förut nämnts, med grävmaskin på en mycket kort tid. Lyckligtvis sopade grävskopan icke rent ända ner till blåleran över hela området. I schaktets östra halva lämnades halmgyttjan, lagret närmast blåleran, kvar. Här påträffades rester av stockbroar och dessutom syllar till en knuttimrad byggnad, vars grundplan icke kunde fastställas, på grund av att syllarna fortsatte in i schaktväggen.

Som framgår av planritningen (fig. 6) går en lång bro i riktning norr-söder och en annan i öster-väster. I broarna ingingo utom långa obarkade furustammar även några bearbetade stockar, bl. a. en med ett stort tapphål i ena ändan, som avslutas med en grovt tillyxad knopp. Några andra stockar voro försedda med enkla urtag. Troligen är det gammalt byggnadsvirke, som hamnat i gyttjan. De stora stockarna i broarna voro förankrade med pålar. Här och var kunde man urskilja rester av ordentliga gångbanor, bildade av intill varandra liggande grenar eller plankor.

Fig. 9. Samma knut som fig. 8, den större stocken avlägsnad så att den kraftiga nedhuggningen i den undre framträder

Bäst bevarad var en gångbro, belägen intill norra sidan av ett knuttimrat hus, se nedan, (fig 7). Den var något över en meter bred och av en mycket enkel konstruktion: tätt liggande, decimetertjockt rundvirke med ändarna vilande på parallella syllar. Så gott som samtliga tvärstockar voro knäckta på mitten. Liksom husets syllar försvann den in i jordväggen.

I anslutning till den med Storgatan parallellt löpande stockgatan låg ett knuttimrat hus, möjligen ett lagerhus. Syllarna voro ovanligt kraftiga och frånsett de för sammanfogningen nödvändiga urtagen vid ändarna icke bearbetade. Genomskärningen var rund och tjockleken omkring 25 cm. Endast en sida av huset kunde framtagas i hela dess utsträckning. Den var 6,75 m lång och torde ha utgjort en långsida. Gaveln har således varit vänd mot Storgatan. Det nordvästra hörnet var bäst bevarat och konstruktionen fullt tydlig. Stockändarna voro sammanfogade genom en enkel korsknut (fig. 8—10).

Golvet utgjordes av hårdstampad lera i två skikt. Här hittades en sländtrissa av kalksten och några svartgodsskärvor.

På ett par ställen framskrapades ur halmgyttjan starkt förrutt-

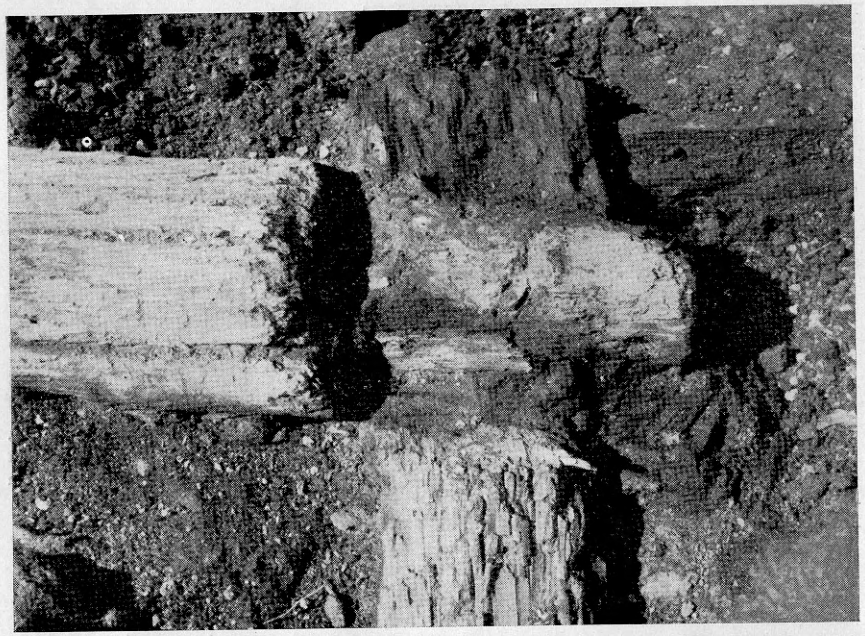

Fig. 10. Stora knuttimrade husets nordvästra knut.

nade trärester, som tydligen voro huslämningar. Bland annat förekom ett litet stycke av en fyrkantbilad syll med tapphål från ett klenhus, d. v. s. ett hus med risflätade och lerklenade väggar.

Rester av gatubeläggningar av samma typ som de här påträffade ha framgrävts på skilda håll i Sigtuna. Vid grävningarna i kv. Handelsmannen väster om Stora torget kunde det konstateras, att Storgatan under 1000-talet haft i stort sett samma gräns åt norr som nu[4]). Man hade väntat att genom grävningarna på Palmeska tomten även få gatans gräns åt söder fastställd. Detta blev emellertid icke möjligt.

Den i nord-sydlig riktning gående stockbron på Palmeska tomten fortsatte in i schaktväggen. Troligen har den förenat den äldsta »Storgatan» med någon brygga vid stranden. Enstaka stockfynd i schaktets västra halva, där halmgyttjan blott på små fläckar undgick att omröras av grävskopan, gav vid handen, att även här legat

stockgator, varav åtminstone en vinkelrät mot Storgatan. Genom att sammanställa resultaten av olika grävningar har Floderus[5]) lyckats giva oss en ganska åskådlig bild av Sigtunas äldsta stadsplan. Huvudgatan synes allt ifrån stadens grundläggning ha haft i stort sett samma sträckning som Storgatan i våra dagar. Vinkelrätt mot detta stråk låg en mängd smala gränder, sannolikt för att folk, som icke hade strandtomt, skulle kunna komma ned till vattnet. Genom dessa stockgator indelades stadsområdet i långa och smala kvarter. Nuvarande kvarteret Koppardosan torde ha varit uppdelat i ett flertal sådana hamnkvarter, skilda från varandra genom smala stockbroar, varav rester vid sommarens grävning påträffades.

De ovan beskrivna lämningarna efter den äldsta bebyggelsen på Palmeska tomten voro belägna på ett sådant djup, att de måste förskriva sig från 1000-talet. Fynden styrka denna tidsbestämning.

Schaktväggarna lämnade utomordentligt goda skärningar genom de medeltida kulturavlagringarna, som på Palmeska tomten icke ägde samma mäktighet som i kvarteren väster om Stora torget. Man kunde tydligt se i den 40 meter långa jordväggen längs Stor-

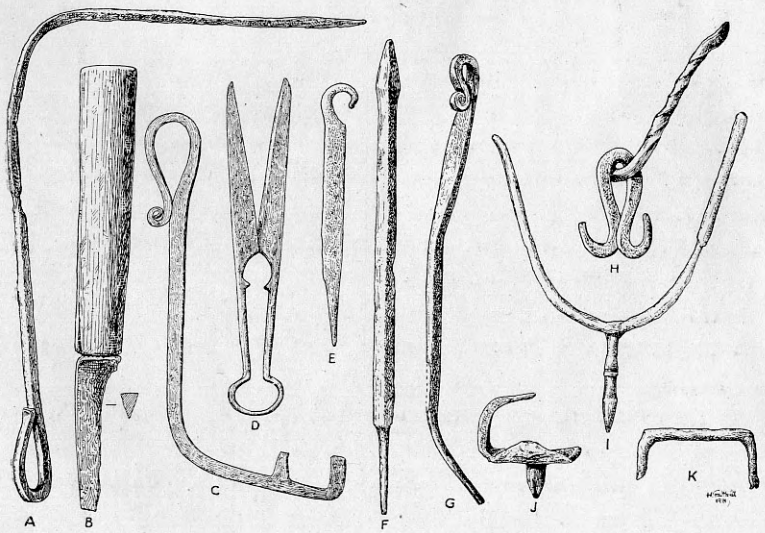

Fig. 11. Järnföremål av skilda slag. 1/3.

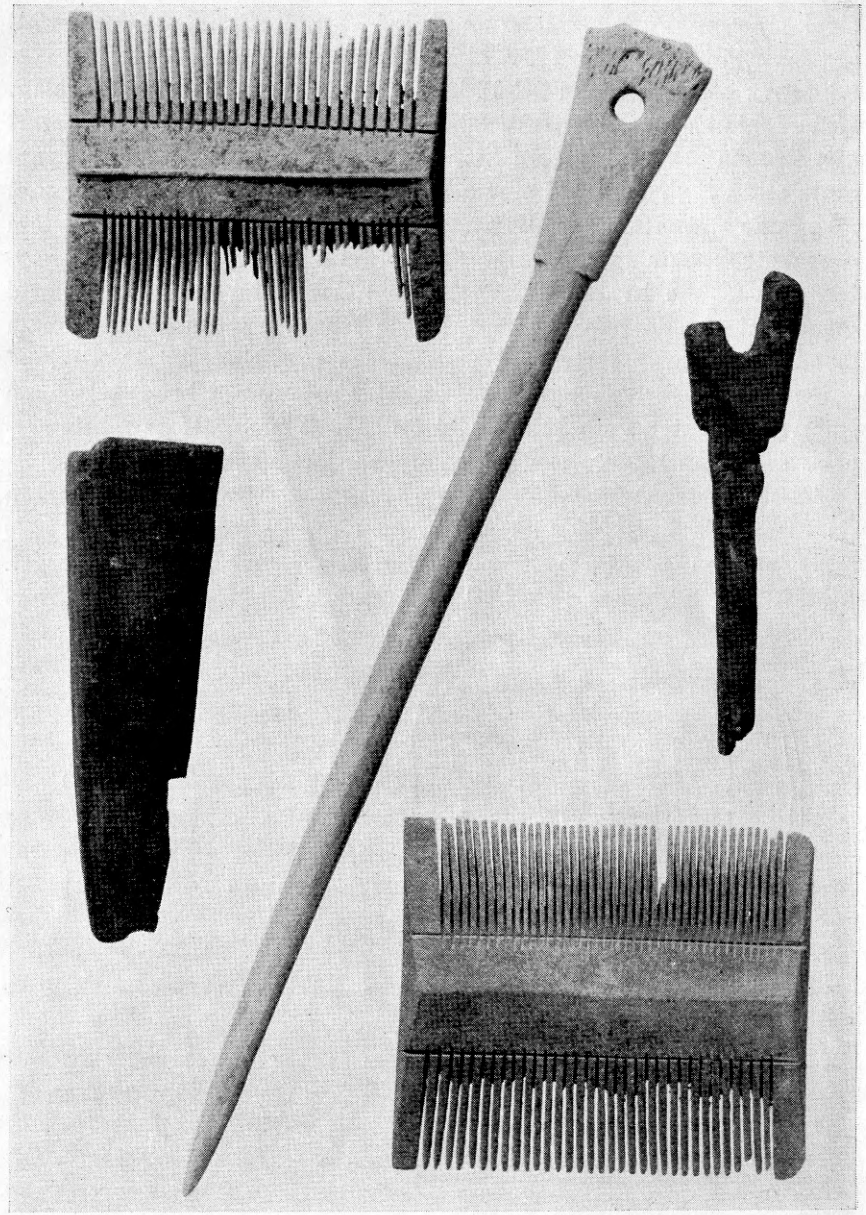

Fig. 13. Dubbelkammar av älghorn, en bennål, en trändl och en träkil. 1/1.

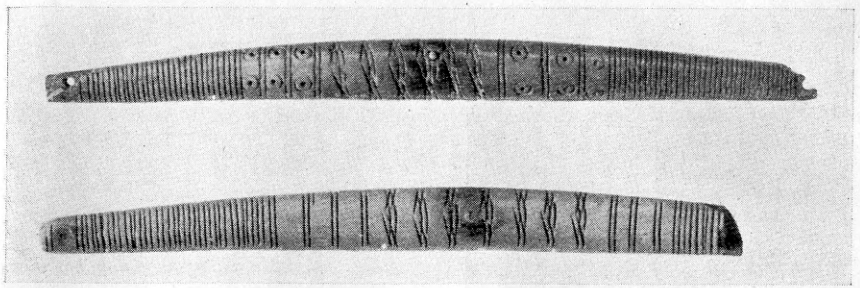

Fig. 13. Kamskenor av älghorn 2/3.

gatan, hurusom svarta jorden hastigt tunnade av åt öster. Intill schaktets nordvästra hörn, som var beläget ungefär mitt emot Stora torget, var jorden sålunda omkring 2 m tjock. Invid nordöstra hörnet däremot var den blott 90 cm tjock. Ett 15-tal m längre åt öster grävdes en provgrop ett stycke från Storgatan. Här var jorden ända ner till bottenlagret mycket fet och till färgen grå. Den hade icke svarta jordens karakteristiska utseende. Fynden utgjordes av ett 80-tal svartgodsskärvor.

En fullständig analys av de talrika fynden kan här ej lämnas, endast några av de viktigaste skall omtalas.

Ett litet ringspänne med upprullade ändar (fig. 5) är det enda bronsföremålet, som är värt att omnämnas. Spännen av denna typ förekommo redan under vikingatiden och Birka är den plats, där de först synas ha kommit till användning.[6])

Av järnföremålen äro de viktigaste avbildade å fig. 11. Här synes längst till vänster en lång, böjd ten med ögla. Det är svårt att säga vad den kan ha använts till, kanske det varit en nyckel. Den väl bevarade nyckeln fig. 11 C, som anträffades på ungefär en meters höjd över halmgyttjan, tillhör en typ, som fortlever oförändrad under många århundraden och därför är omöjlig att exakt datera. Emellertid hittades på ungefär samma nivå en sporre med profilerad pik (fig. 11, I). Sporrar av i stort sett samma typ förekomma i en del ryttargravar från vikingatiden[7]), varför ifrågavarande exemplar troligen förskriver sig från 1000-talet. Förmodligen är nyckeln från samma tid.

Bland de återstående sakerna märkas en sax (D), erinrande om

Fig. 14. Skedblad av älghorn, har säkerligen även haft ett rikt ornerat skaft i likhet med skedar från Birka. 1/1.

våra dagars ullsaxar, ett föremål av obestämbar art (E), en pilspets (F), en nyckel eller dyrk? (G), en hank till ett träämbar (H), en isbrodd (J) av en under vikingatiden känd typ och slutligen ett litet skrinhandtag (K).

Bland ben- och hornföremålen förekomma kammar, nålar, ett ornerat skedblad, en sländtrissa och några isläggar. Kammarna äro av olika typer. Enkelkammarna dominera, därnäst komma dubbelkammarna med mittås (jfr fig. 12) och slutligen finnes det även ett fragment av en dubbelkam med förstärkningsskivor. Av det förstnämnda slaget finnes det bara en som är någorlunda oskadad. Den är enkelt ornerad med några linjer på samma sätt som kammen fig. 4 b. Av de vackraste exemplaren finnas tyvärr endast stödskenorna kvar (fig 13). Som synes äro de båda exemplaren tämligen likartat ornerade med ett mönster av linjer. I ena fallet förekommer även cirklar med mittpunkt. Dessa kammar äro nära besläktade med vikingatidens kammar och hittades av en arbetare, som uppgav, att de lågo i jorden närmast halmgyttjan. Om uppgiften är riktig, något som man ej har anledning att betvivla, måste de trasiga kammarna ha hamnat i jorden under 1000-talet, möjligen redan under dess förra del.

Bennålarna äro av enkel beskaffenhet. En av dessa är ornerad med inristade linjer. Skedbladet (fig. 14) är svagt urholkat och påminner till sin form närmast om en spatel. Dess insida är prydd med ett flätornament och symmetriskt placerade prickar. Skaftet synes ha varit ornerat med bandflätning. I orneringen kan spåras vikingatidstraditioner[8]). Skedbladet förskriver sig säkert från 1000-talet.

Bland de återstående fynden från grävningen märkas 3 pärlor (avbildade å fig. 5), skifferbrynen, sländtrissor av sten (fig. 5), omkring 200 lerskärvor, huvudsakligen av ornerade svartgodskärl, samt några rester av medeltida skosulor och ovanläder med snörhål. Dessutom tillvaratogs ett barkflöte, ett enkelt tillskuret trähandtag ornerat med en linje längs kanten samt några bitar läderavfall, som i riklig mängd påträffades över hela grävningsområdet, inte minst i lagren närmast blåleran.

Slutligen förtjänar det även omnämnas, att vid rivningen av den gamla stengrunden hittades en del huggna sandstenar, som kommit från någon av kyrkoruinerna, ett litet kapitäl med bladornament och en kolonnbas av kalksten. Såväl kapitälet som basen torde härstamma från ruinerna av klosteranläggningen.

Tack vare Upsala sparbanks tillmötesgående kunde denna undersökning lämna en hel del viktiga bidrag till vår kunskap om det Sigtuna, som under äldre medeltiden var Mälarlandskapens centralort. Men det ligger i sakens natur att det vetenskapliga arbetet vid grundgrävningar alltid måste påverkas av ekonomiska faktorer, som tvinga arkeologen att på ett föga lyckligt sätt forcera sin arbetstakt. Det måste vara vårt önskemål att i Sigtunas svarta jord få öppna en del stora schakt och få tillfälle att i lugn och ro klarlägga några av de många problem, som trots de senaste decenniernas arbete likväl förblivit olösta.

---

2) Ett oskadat krus av den typ det här är tal om hittades i slottsruinen på Ragnhildsholmen. Det finnes avbildat i Wilhelm Bergs grävningsberättelse, publicerad i Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia II: 4, plansch 1. Ragnhildsholmsfynden kunna dateras till 1200-talets senare hälft och 1300-talets början.

3) Jfr H. Arbman, Birka I, Uppsala 1940, Taf. 159—166.

4) J. E. Anderbjörk, Sigtunagrävningar sommaren 1935, Upplands fornminnesförenings tidskrift XLV, sid. 293.

5) E. Floderus, Sigtuna, Sveriges äldsta medeltidsstad, Sthlm 1941.

6) H. Thålin, Ringspännen med upprullade ändar, i Kulturhistoriska studier tillägnade Nils Åberg, Sthlm 1938.

7) H. Arbman, a. a., Taf. 38.

8) Jfr den rikt ornerade skeden, som avbildas å sid. 127 hos H. Arbman, Birka, Sveriges äldsta handelsstad, Sthlm 1939.

EN GAMMAL HÄLSOKUR

och dess instrument.

av *Wilhelm Holmqvist.*

I sitt arbete »Naturalis historia» omtalar den romerske forskaren och mångsysslaren Plinius bl. a. hur det gick till, när människorna lärde sig åderlåtningens konst. Ur vilken av de 2.000 skrifter, varpå han bygger sin framställning, han hämtat denna fabel — ty något annat är det icke — kan man ej avgöra, men visst är, att den var gammal och välkänd redan på Kristi tid. Häpnadsväckande nog gick den ut på ungefär följande. Flodhästarna i Nilen kände ibland, att de voro alltför överfulla av blod. Med ett skarpt halmstrå skuro de då upp en blodåder och avtappade önskad kvantitet blod, varefter de fortsatte att leva i högönsklig välmåga. Naturligtvis iakttogs deras knep så småningom av människan, vilken begynte göra på samma sätt. Och så var åderlåtning en verklighet. Ja, inte bara en verklighet utan snart sagt ett nödvändigt ont, som synbarligen alla världens folk underkastat sig sedan årtusenden tillbaka i akt och mening att återvinna en förlorad hälsa. Och långt in i nyare tid har åderlåtning varit en av de vanligast återkommande radikalkurerna vid alla upptänkliga sjukdomsfall. Inom folkmedicinen torde den praktiseras ännu i våra dagar, även om den bannlysts från läkarvetenskapens ordinationslista utom för alldeles speciella fall. — Om åderlåtningens popularitet vittnar kanske bättre än något annat det förhållandet, att man exempelvis redan i Talmud såg sig nödsakad införa vissa restriktioner för övandet av detta